

על ליברליזם, פלורליזם ופוסט-מודרניזם

(תשובה לרב ד"ר קלמן נוימן)

במאמרו של פרופ' אבי שגיא, שאותו ביקרתי במאמרי, ישנם שני מישורי התייחסות. המישור הראשון הוא עמדות שונות "מהאגף הליברלי של האורתודוקסיה המודרנית" (כהגדרתו של נוימן), כמו "הדרישה לשתף תפיסה מוסרית בהליך ההלכתי" או "תביעה לאוטונומיה של הפרט" וכו'. המישור השני הוא המתודולוגיה ששגיא משתמש בה בכדי לבסס את העמדות הליברליות הללו.

דומני שהעובדה שבחרתי לדון במאמר שמתקיימים בו שני המישורים הללו בכפיפה אחת, הייתה לי לרועץ, וגרמה – כך נראה לי – לנוימן לטעות בהבנת כוונתי: הוא סבור שאני מתייחס בביקורתי למישור הראשון – קרי העמדות הליברליות המבוטאות במאמר, והוא תמה ממתי רעיונות דוגמת "מוסר טבעי שדוחה שיקול הלכתי" ו"אוטונומיה אישית" הפכו לרעיונות "פוסט-מודרניים". תמיהה זו הופכת אצלו גם למתקפה על עולם הישיבות¹, המתייג בתווית של "פוסט-מודרניזם" "כל רעיון החורג מן המקובל בעולם הישיבות".

אולם במאמרי לא באתי לבקר את עמדותיו הליברליות של שגיא, ולמעשה הדבר ברור ופשוט שאין ברעיונות הליברליים הללו משום פוסט-מודרניזם. ביקורתי על מאמרו של שגיא התמקדה במישור השני של מאמרו, כלומר המתודולוגיה שבה הוא משתמש כדי לבסס את טיעונו. מתודולוגיה זו, כך טענתי במאמרי (ועדיין הנני עומד מאחורי טענה זו), היא המניחה הנחות פוסט-מודרניות מסוימות. כלומר, האופן שבו שגיא מבקש להפריך את טיעוני מתנגדיו מבוסס על חשיבה פלורליסטית (ששגיא מניח אותה מראש) שיש לה קשר הדוק להלך מחשבה פוסט-מודרני².

נקודה זו היא חשובה, משום שהיא מאפשרת לחדד יותר את הטיעון הבסיסי שלי. לפיכך נרחיב בה מעט.

---

¹ משום מה הוא החליט לראות בי חלק ממנו – ולהפנות דרכי את ביקורתו גם אל עולם הישיבות כולו, ולא לראות בי חלק מן האקדמיה. נראה שבעבור נוימן ביקורת מסוג זה יכולה להישמע רק מתוככי הישיבה; אקדמאי (נאור?) לא יכתוב דברים כאלה.

² הסיבה לכך שהבאתי את המאמר הזה דווקא, למרות הבלבול העשוי להיגרם בשל כך, הייתה העובדה שהוא מדגים יפה את דבריי שגם אנשי האקדמיה מבקשים ליטול חלק בעיצוב סדר היום הדתי וההלכתי, ומיתוס "מגדל השן האקדמי", לפחות בתחומים הללו, אין לו על מה שיסמוך. לא ברור לי מדוע נוימן ממשיך לחשוב שיש מאן דהו בעולם הישיבות שעדיין מאמין שאנשי האקדמיה ספונים במחקריהם והם חסרי יומרות מבחינה ציבורית ופוליטית. עם זאת, ביקורתו של נוימן עוררה אותי לחשוב שההתמקדות במאמר זה דווקא לא הייתה מוצלחת, ככל הנראה, משום שהיא מטעה לחשוב (כפי שגרמה לנוימן עצמו) שחיצוי מופנים כנגד העמדות הליברליות המבוטאות במאמר. מכיוון שהעניין שלי הוא במתודולוגיה ובידרכי הטיעון, הרי שיכולתי להדגים זאת גם ממאמרים אחרים של שגיא, ואז אולי טענתי הייתה מובנת לאשורה. לביקורת דומה על מאמר אחר של שגיא, ראה אצל הרב ד"ר מיכאל אברהם (להלן, הערה 3).

א. המתדולוגיה הפלורליסטית של שגיא

אחת מן המתודות החביבות על שגיא במאמרו (שאליה התייחסתי בהרחבה במאמרי) היא ההצבעה על חלופות. כדי להפריך טענה מסוימת, פעמים רבות שגיא אינו מתמודד אתה ישירות, אלא פשוט מראה שישנן דעות נוספות. כך, מעצם העובדה שישנם חילוקי דעות בשאלה מסוימת, מסיק שגיא שבעצם לא ניתן לייחס ערך של אמת לעמדה הלכתית או הגותית אחת על פני האחרת. כך גם כאשר ישנן כמה אפשרויות לפרש טקסט מסוים - עצם קיומן של החלופות הפרשניות מלמד שאין כל עדיפות לפרשנות אחת על פני האחרת. במילים אחרות, מבחינת שגיא, כדי להפריך עמדה הטוענת לעדיפותה על פני עמדות אחרות, אין צורך להתמודד אתה ישירות, אלא די בהצבעה על כך שיש מי שחושב אחרת. זוהי חשיבה פלורליסטית מובהקת. בהקשר זה, כדאי לצטט מדבריו של הרב ד"ר מיכאל אברהם, שביקר מאמר אחר של שגיא, והגיע למסקנות דומות³:

בדיון של שגיא ישנם כמה מאפיינים מתודולוגיים בולטים... מניחות אפריורי של הסוגיה (גם אם הוא לא תמיד מוצג בגוף המאמר) מחולץ כל מגוון האפשרויות שניתן להעלות ביחס אליה. החיבורים עצמם עוסקים בעיקר בשיבוץ ההוגים השונים על עץ האפשרויות שנוצר...

חשוב להבין שהמגמה הזו אינה מובילה בהכרח לכיוון של מסקנה מסוימת. זוהי מגמתיות מסוג שונה: מגמתיות אנטי-מגמתית. זוהי מגמה להראות שכל משבצת בגרף האפריורי מאוישת על ידי מישהו (ובדרך כלל גם אין התייחסות למעמדו ההלכתי-הגותי של ההוגה הנידון). כתוצאה מכך, מתבקשת לכאורה המסקנה שכל האפשרויות בעולם ההלכה וההגות היהודית קבילות, ומכאן ניתן בקלות להסיק שאין כל בעיה לאמץ את מי מהן שנרצה לאמץ. זהו הפלורליזם במיטבו... זוהי מתודה נפוצה של המחזשים ההלכתיים. במקום לתקוף את העמדות המסורתיות, ניתן להראות את ההיפך: כפי שעמדות אלו אכן אפשריות, גם היפוכן אפשרי. זהו היבט מובהק של הקשר הקיים בין פלורליזם לפוסט-מודרניזם.

הפלורליזם של שגיא בא לידי ביטוי גם בתפיסתו את הדרך להערכת תוקפם של טיעונים (שוב, ללא שום קשר לטיעונים הספציפיים שבהם הוא עוסק). שגיא רואה לנגד עיניו שתי חלופות בלעדיות: דוקציה – שבה המסקנות נגזרות באופן הכרחי מן ההנחות, או שרירותיות – כלומר חשיבה חסרת כללים. שגיא מוכן לקבל טיעון כתקף רק אם הוא נכון באופן דדוקטיבי. אך מכיוון שברור לכול שהמערכת ההלכתית איננה דדוקטיבית (וספק אם ישנה בעולם מערכת נורמטיבית כלשהי שהיא כזו), שגיא מסיק שהחלופה היחידה להבנת ההלכה היא השרירותיות. לכן כאשר פוסק מכריע על פי שיקול דעתו, מכיוון שאין זה היסק דדוקטיבי נוקשה, המסקנה היחידה היא שמדובר בשיקול דעת סובייקטיבי, שאינו משקף את קולה של ההלכה, אלא את עולמו השרירותי של הפוסק.

ב. דוקציה ופוסט מודרניזם

הקשר בין חשיבה דדוקטיבית מסוג זה לבין פלורליזם הוא הדוק: ההיסק הדדוקטיבי (=מן הכלל אל הפרט) הוא הכרחי במובן זה שמי שיאמץ את ההנחות, יאמץ בהכרח גם את המסקנה

³ הרב מ' אברהם, "המסע עדיין לא תם", דעות 16, סיוון תשס"ג, עמ' 34-37.

(לדוגמה: מההנחות: א. כל בני האדם הם בני תמותה, ב. סוקרטס הוא בן אדם, - נגזרת בהכרח המסקנה שסוקרטס הוא בן תמותה). חשוב לשים לב שהדוקציה איננה מתעניינת כלל בנכונותן של מסקנותיה, אלא רק בנביעה שלהן מן ההנחות. מסקנתו של הטיעון הדוקטיבי אינה אמיתית בהכרח, אלא רק נובעת מהנחותיה בהכרח. עולה מכאן, שמי שלא יאמץ את ההנחות, יהיה פטור גם מלאמץ את המסקנות. ואם כך, אם נניח הנחות שונות - ואפילו הפוכות - נגיע גם למסקנות הפוכות; המסקנות החדשות ינבעו בהכרח מההנחות החדשות שאימצנו. הדרישה לדוקטיביות מובילה אפוא לעמדה פלורליסטית, משום שמגישה זו נובע שכל מי שעקבי עם ההנחות שהניח בבסיס דיונו, ללא תלות בשאלה מה הן אותן ההנחות, מסקנותיו תקפות באותה מידה.

כפי שהראה הרב ד"ר מיכאל אברהם בספרו 'שתי עגלות וכדור פורח' (המוקדש כולו לשאלות הללו), שורשיה של העמדה הפוסט-מודרנית (כעמדה פילוסופית, לא תרבותית או מוסרית), נעוצים בתפיסה של "אמת" מן הסוג ששגיאה מבטא: אמת הניתנת להוכחה רק בכלים דוקטיביים. הספקנות הפוסט-מודרנית הינה לגול של הגישה הפוזיטיביסטית הזו: אם מה ש"אמיתי" זה רק מה שנגזר באופן הכרחי מן ההנחות, מה מבסס את ההנחות עצמן?? מכיוון שאת ההנחות עצמן לא ניתן לבסס מבחינה דוקטיבית, על כן - מסיק הפוסט-מודרניסט - לא ניתן לבסס אותן כלל. ממילא אין שום עדיפות של הנחה אחת על פני האחרת. החלופה היחידה היא שרירותיות (עמ' 122-123):

שורשי המודרניזם {אולי צ"ל פוסט-מודרניזם} טמונים כבר בתוך המודרניזם הפוזיטיביסטי. מי שמחפש רק דברים מוגדרים ומובחנים, ומטפל בעולם בכלים מתמטיים ומדעיים בלבד, נוכח בהכרח לדעת כי אין בהם תשובה לאף שאלה מהותית. כאמור, האנליטי הוא ריק. דווקא מתוך בקשת ההוכחה וההגדרה המדויקת מגיעים למצב בו כל מערכת הנחות מספקת הסבר בעל מעמד שווה לחבריו במקבילים לו. הפוזיטיביזם הוא האב התרבותי אשר הוביל ישירות לפוסט מודרניזם.

אולם, האלטרנטיבה לחשיבה דוקטיבית איננה בהכרח שרירותיות, אלא ההבנה שטיעון או עמדה יכולים להיות תקפים או אף אמיתיים (במובן שהיפוכם שגוי או שקרי) גם בדרכים אחרות, נוקשות פחות, להכרת האמת. האנלוגיה, למשל, איננה דוקטיבית, והיא נסמכת במידה רבה על שיקול דעת. אך שיקול דעת שכזה לא הופך אותה לסובייקטיבי, אלא לאמיתי. לא אאריך כאן בביסוסה של טענה זו, ורק אפנה שוב לרב ד"ר מיכאל אברהם, שהקדיש ספר שלם למטרה זו. במאמרי ביקשתי רק להצביע על כך שהמתודולוגיה של שגיאה רומזת להשקפת עולם אחרת (שוב, בלי כל קשר לעמדותיו הליברליות), שהוא אינו חושף אותה באופן מלא, ואף עושה בה שימוש בפולמוס שהוא מנהל עם עמדות מתחרות.

עם זאת, לאחר הרהור נוסף, דומני שהצדק עם קלמן נוימן בנקודה מסוימת. תגובתו של נוימן משקפת את העובדה שהקשר הלוגי בין גישה פוזיטיביסטית-דוקטיבית לבין גלגולה הפוסט-מודרני אינו מובן מאליו, והוא דורש מידה מסוימת של פירוט וביאור (מה שניסיתי לעשות בתגובתי זו). במאמרי, הנחתי לתומי את הקישור הזה כדבר פשוט, ומשום כך לא טרחת להבהירו. בהקשר זה, ייתכן שלשם בהירות הדברים היה מקום להימנע מהגדרה חד משמעית של המתודולוגיה של שגיאה כפוסט-מודרנית (אף כאמור מבחינה מהותית היא אכן כזו). לחילופין, ייתכן שהיה מקום לפרט בעניין זה, ולהצביע ביתר פירוט על הקשר שיש בעיניי בין עמדותיו של שגיאה לבין פוסט מודרניזם.

ג. האסכולה הפוסט-מודרניסטית במחקר היהדות

והערה אחרונה לסיום: נוימן מבקר ברמז את העובדה שלא נקבתי בשמותיהם של חברי האסכולה שאותה שגיאה מייצג לטענתו, ומתרעם על כך שהמאמר מתיימר להצביע על תופעה כללית, אך בפועל מתייחס רק למאמר אחד.

חשוב לי להבהיר את שיקול הדעת (הסובייקטיבי...) שלי בעניין זה: אף שביקשתי לטעון טענה כוללת, ההגינות מחייבת להימנע מתיוגם של אנשים ספציפיים באופן שרירותי ובלא לבסס זאת באופן מפורט ומנומק. קוצר המצע אפשר לי להתמקד רק בדמות אחת, שגם לגביה נדרש מאמר שלם ומייגע כדי לבסס את טענתי.

מאידך, דומני שברור לכל מי שקצת מתמצא בהלך הרוח, בכתיבה ובפרסומים היוצאים מבית מדרשם של הכותבים בתחום, שמדובר בקבוצה בעלת קווים אידיאולוגיים משותפים, ולא רק בחוקר אחד בדמותו של פרופ' אבי שגיאה. נראה לי שישנה חשיבות ציבורית במודעות לקיומה של אסכולה זו, להשקפותיה ולמתודולוגיה המנחה את כתיבתה, גם אם הביסוס שהצעתי לטענה שאכן ישנה אסכולה שכזו היה ראשוני בלבד. שקלול ההיבטים הללו הוביל אותי להחליט שלא להימנע מהתייחסות לתופעה זו, אך לעשות זאת ברמז בלבד, מבלי לנקוב בשמות ספציפיים. נראה שלפחות בשביל קלמן נוימן, שהבין יפה מאוד למי אני מתכוון, הדבר הספיק.